

Аляксандр Баршчэўскі

Варшава

Эміграцыйны дасьледчык Уладзімер Глыбінны як выкрывальнік сталінскіх злачынстваў

Шматгадовы змагар за незалежны характар беларускае мовы, літаратуры й культуры Ўладзімер Глыбінны (сапраўднае прозьвішча Ўладзімер Сядура) нарадзіўся ў Менску 11 (24) сьнежня 1910 году. Ужо ў раньнім юнацтве далучыўся да беларускай моладзі, якая ўсебакова падтрымлівала ідэі НЭП-у й беларусізацыі. Будучы маладым хлопцам, Уладзімер Глыбінны прымаў актыўны ўдзел у пашырэнні ідэі поўнага нацыянальнага школьніцтва, беларусізацыі адміністрацыі, рэлігійных канфэсіяў, моладзевых арганізацыяў і нават паасобных аддзелаў Чырвонае Арміі. Так, як і іншыя дзеячы, прапагандаваў ён ідэю карыстаньня беларускай мовай і ў штодзённым сямейным жыцьці.

Ужо ў пачатку 30-х гадоў XX стагодзьдзя, калі партыя, напалоханая вынікамі беларусізацыі, пачала арыштоўваць нацыянальную інтэлігенцыю, Уладзімер Глыбінны быў арыштаваны й асуджаны на 3 гады ссылкі ў Сібір. Пасьля заканчэньня тэрміну пакараньня ён пабаяўся вяртацца ў Беларусь ды асеў у Ленінградзе, пазней у Архангельску, дзе зь вялікай цяжкасьцю знайшоў працу настаўніка. За некалькі тыдняў да нападу Германіі на Савецкі Саюз асьмеліўся ён вярнуцца ў Беларусь, наўна думуючы, што НКУС забыў пра сваіх былых вязьняў.

У першыя дні вайны НКУС стварыў штрафную калёну, якую накіраваў у глыбіні СССР. У горадзе Чэрвень Глыбіннаму ўдалося адлучыцца ад калёны й схавацца. Пасьля ўваходу немцаў у Чэрвень усе савецкія вязьні былі вызвалены, што дазволіла Глыбіннаму вярнуцца ў Менск. Тут ён сустрэў такіх заслужаных апазыцыйных беларускіх дзеячаў, як Антон Адамовіч і Наталья Арсеньнева. Людзі гэтай групы пачалі выдаваць „Беларускую газэту”. Глыбінны прыняў актыўны ўдзел у рэдагаваньні гэтай газэты, як і ў дзейнасьці іншых беларускіх арганізацый, сябры якіх наўна верылі ў стварэньне незалежнай Беларусі пад патранатам Гітлера.

У 1944 годзе Ўладзімер Глыбінны актыўна дзейнічаў у Камітэце, які рыхтаваў II Усебеларускі кангрэс, у працы якога ўдзельнічалі каля тысячы беларусаў з розных куткоў краіны. У часе, калі кангрэс пастанавіў, што будзе змагацца за незалежнасьць Беларусі пад патранатам гітлераўскай Германіі, Чырвоная Армія распачала бліскучую вайсковую апэрацыю пад кодавай назвай Баграціён. У хуткім часе арміі Ракасоўскага й Чарняхоўскага падышлі пад Менск. Удзельнікі кангрэсу апынуліся ў свайго роду пастцы. У такой сытуацыі многія зь іх, у тым ліку і Ўладзімер Глыбінны, уцяклі разам зь немцамі ў Германію, дзе ў 1945 годзе былі вызвалены амэрыканцамі.

У эміграцыі Ўладзімер Глыбінны публікаваў свае творы й разважаньні на старонках „Раніцы”¹, „Бацькаўшчыны”², „Беларуса”³ й „Запісаў”⁴.

¹ С. Ж у м а р, „Раніца” [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі ў 6 тамах*, т. 6, Мінск 2001, с. 97.

Знаходзячыся ў Мюнхэне, Уладзімер Глыбінны разам зь іншымі беларусамі стварыў Інстытут вызвалення СССР. Менавіта ў гэтым інстытуце ў 1958 годзе ён выдаў манаграфію *Доля беларускае культуры пад саветамі*⁵, у якой з выключным аб'ектывізмам прадставіў лёсы беларускае культуры й мовы ў Савецкім Саюзе, пачынаючы ад рэвалюцыі, а канчаючы гадамі панавання Хрушчова.

У 1951 годзе Уладзімер Глыбінны пакінуў Нямецчыну й пераехаў у Злучаныя Штаты Амэрыкі, дзе ў далейшым займаўся рознымі пэрыядамі гісторыі Савецкай Беларусі. У сярэдзіне 50-х гадоў лекары знайшлі ў арганізме Глыбіннага сымптомы грознага паралічу. Дасьледчык быў прымушаны легчы ў шпіталь. Нягледзячы на цяжкую хваробу, ён і ў далейшым цікавіўся станам беларускае мовы, літаратуры й культуры. Да канца жыцця верыў, што Савецкі Саюз разваліцца ня ў выніку вайны, а толькі ў выніку ўнутраных канфліктаў, адсталасьці й кансэрватызму. Зразумела, што з энтузіязмам прыняў вестку аб распадзе СССР у 1991 годзе. Памёр Уладзімер Глыбінны 14 сакавіка 1995 году на 85 годзе свайго жыцця.

У дадзеным артыкуле разглядаецца галоўным чынам барацьба партыі зь беларускай мовай, літаратурай і культурай, што адлюстравана ў другім разьдзеле пад загалоўкам *Трагічны пэрыяд змаганьня партыі зь беларускім нацыянал-дэмакратызмам (1929–1945)*⁶.

Паводле Глыбіннага, даведзены амаль да поўнай катастрофы Савецкі Саюз у выніку ідэяў ваеннага камунізму й чырвонага тэрору, аб'явіў новую эканамічную палітыку, якая прынесла пэўную палёгку ў жыццё сялян і рабочых. У Беларусі НЭП прычыніўся да ўзьнікненьня беларусізацыі, якая стварала пэўныя магчымасьці для беларускай адукацыі, уводзячы беларускую мову ў розныя тыпы школ. У выніку беларусізацыі ў 1922 годзе паўстаў Інстытут беларускай культуры (у 1929 годзе пераўтварыўся ў Беларускую акадэмію навук), а таксама Беларускі дзяржаўны ўнівэрсытэт. Узьніклі беларускія літаратурныя арганізацыі „Маладняк“, „Узвышша“, „Полымя“, пачало дзейнічаць Беларускае дзяржаўнае выдавецтва.

Размах беларусізацыі выразна напалохаў Цэнтральны камітэт Усесаюзнай камуністычнай партыі большавікоў, які зрабіў усё, каб абмежаваць размах беларускага нацыянальнага адраджэньня. Аб гэтых кроках Масквы Уладзімер Глыбінны піша наступнае:

„Урадавы дэкрэт з 28 жніўня 1933 году палажыў пачатак сыстэматычнай русыфікацыі беларускай мовы, якая бесьперапынна працягваецца да нашых дзён і ідзе ў двух, узаемна сябе дапаўняючых, кірунках: а) у кірунку штучнага збліжэньня беларускае мовы да расейскае шляхам уводжаньня ў яе чужых беларускай мове расейскіх словаў, фанэтычных, марфалагічных і навет сінтаксічных асаблівасьцяў; б) у кірунку выцісканьня і гэтае зрусыфікаванае беларускае мовы з публічнага ўжываньня ў БССР і замены яе расейскай мовай. Дэкрэтаваная зьверху і ўсёцяж паглыбляная й пашыраная русыфікацыя беларускае мовы была неаспрэчным законам, што ніхто ў БССР навет не адважваўся

² А. Л я м е ц, Л. І. П р а н ч а к, „Бацькаўшчына“ [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі ў 6 тамах*, т. 1, Мінск 1993, с. 333–334.

³ С. Ж у м а р, „Беларус“ [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі ў 6 тамах*, т. 1, Мінск 1993, с. 346.

⁴ А. Л я д н ё в а, Г. С я р г е е в а, „Запісы“ [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі ў 6 тамах*, т. 3, Мінск 1996, с. 406.

⁵ У. Г л ы б і н н ы, *Доля беларускае культуры пад саветамі*, Мюнхэн 1958, с. 162.

⁶ *Ibidem*, s. 55–95.

ані ёй не падпарадкавацца, ані супраць яе пратэставаць. І толькі ў пэрыяд хрушчоўскае «адлігі» на бачынах беларускае савецкае прэсы, галоўна газэты «Літаратура і мастацтва» беларускія пісьменьнікі, студэнты й настаўнікі распачалі масавую кампанію ў вабароне беларускае мовы, ейнае дэрусыфікацыі й прывярненьня ейных правоў, як дзяржаўнае мовы БССР.

Тупыя, абмежаваныя ў пытаньнях беларускае культуры, партыйныя дагматыкі капаліся ў беларускіх выданьнях і адзін за другім выносілі прысуд забароны ўсім лепшым выданьням часоў Інстытуту Беларускае Культуры і першых гадоў дзейнасьці Беларускае Акадэміі Навук. Зь бібліятэк пачатку 30-х гадоў выкідаліся і нішчыліся творы Янкі Купалы, Якуба Коласа, Зьмітрака Бядулі, Уладзімера Дубоўкі, Язэпа Пушчы, Уладзімера Жылкі, Міхася Зарэцкага, Цішкі Гартнага, Алесь Гаруна, Ядвігіна Ш., Максіма Гарэцкага, Антона Навіны, Міхала Грамыкі, навет Кузьмы Чорнага, як раман *Зямля*, зборнік *Пачуцьці* і іншыя. Зьнішчаюцца часапісы «Наш Край», «Асьвета», «Узвышша», «Полымя», «Маладняк», маладнякоўскія і ўзвышэнскія выданьні. Пад забарону трапляюць навет Беларускія народныя казкі А. Сержпутоўскага, Краёвыя слоўнікі Чэрвеншчыны, Віцебшчыны, Мазыршчыны і іншыя, выданьні беларускае навуковае тэрміналёгіі, Працы Інбелкульту па гуманітарных навуках, Працы Першага Зьезду дасьледнікаў беларускае архэалёгіі і архэаграфіі, камплекты газэтаў «Савецкая Беларусь», «Беларуская вёска» зь літаратурным дадаткам «Чырвоны Сейбіт», маладнякоўскія акруговыя альманахі і часапісы, фундамэнтальныя выданьні *Чатырохсотлецьце беларускага друку*, *Беларускі Архіў*, праца М. Шчкаціхіна *Нарысы па гісторыі беларускага мастацтва*, кнігі М. Каспяровіча па гісторыі беларускага мастацтва, гісторыі гораду Віцебска, кніга *Краязнаўства* і г.д.

Найбольш бязьлітасным чынам зьнішчаюцца кнігі па беларускай мове, напісаныя Язэпам Лёсікам. У школах у вучняў забіраюцца і здаюцца на нішчэньне падручнікі па беларускай літаратуры Максіма Гарэцкага, Уладзімера Дзяржынскага, па геаграфіі Беларусі Аркадзя Смоліча і Азбукіна, па гісторыі Ус. Ігнатоўскага і Ўладзімера Пічэты, як і Доўнар-Запольскага, Любаўскага і іншых гісторыкаў. Пад забарону трапляе навет і кніга па гісторыі беларускай літаратуры М. Пятуховіча, хоць аўтар яе аж да 1936 г. хадзіў на свабодзе і выкладаў у Ўнівэрсытэце і Вышэйшым Пэдагагічным Інстытуце⁷.

Падобным чынам пра русыфікацыю Беларусі пісалі й іншыя эміграцыйныя дасьледчыкі й дзеячы, напрыклад: Станіслаў Станкевіч⁸ ці Павел Урбан⁹.

Трэба адзначыць, што некаторыя фрагмэнты манаграфіі Ўладзімера Глыбінага ня выклікаюць прэрэчанняў. Сказанае адносіцца да тых момантаў, калі дасьледчык многа разоў паўтарае, што такія пісьменьнікі старэйшага пакаленьня, як Янка Купала, Якуб Колас, Зьмітрок Бядуля, а таксама такія літаратары пазьнейшага пэрыяду, як Уладзімер Дубоўка, Язэп Пушча, Міхась Зарэцкі, Андрэй Мрый выступалі супраць савецкай нацыянальнай палітыкі. Крытык прыводзіць многія цытаты на пацьвярджэньне сваіх меркаваньняў, і трэба сказаць, што ў многіх выпадках мае рацыю.

Аднак нельга зразумець Глыбінага, калі ён замоўчвае аб тым, што ў другой палове 30-х гадоў мінулага стагодзьдзя сталінскі разгул дасягнуў апагею, у выніку

⁷ У. Г л ы б і н н ы, *Доля беларускае культуры пад Саветамі*, Мюнхэн 1958, с. 72–74.

⁸ С. С т а н к е в і ч, *Русыфікацыя беларускае мовы ў БССР і супраціў русыфікацыйнаму працэсу*, „Запісы” 1962, кн. 1, с. 89–137.

⁹ П. У р б а н, *Да пытаньня нацыянальнага супраціву ў ССРР (на прыкладзе БССР)*, „Беларускі Зборнік Інстытуту для вывучэньня СССР”, 1958, № 9, с. 38, 40, 50–53.

якога многія дзясяткі, а можа й сотні пісьменьнікаў і крытыкаў страцілі жыццё, зняволены Саюз пісьменьнікаў БССР паклікаў групу паслухмяных паэтаў, якія ў цяплічных, раскошных умовах на працягу некалькіх месяцаў пісалі ганебную паэму, у якой шмат разоў паўтараўся верш Янкі Купалы *Табе, правадыр...*

„Табе, правадыр, мае песні і думы,
І шчырыя шчырага сэрца парывы!
Бо хто калі сніў, ды і хто калі думаў,
Што буду я вольны, што буду шчаслівы.
Бо хто калі думаў, што я жыці буду,
Як птушка, як вецер над нівай квяцістай,
І дзівам дзівіцца вялікаму цуду,
Што вокал мяне так цуднее ўрачыста.
Што ты, правадыр, нібы яснае сонца,
Мне вочы адкрыеш на землі і неба...
Свяціся ж ты, сонца, ў маё век аконца!
Вітаю цябе я і соллю, і хлебам!”¹⁰

Нават адным словам Глыбінны ня ўспомніў аб тым, што ўсе беларускія паэты ў другой палове 30-х гадоў мінулага стагоддзя саборнічалі паміж сабою ў апісаньні шчаслівага сялянскага жыцця, калі ў сапраўднасьці вёска жыла ў вялікім голадзе.

Да недахопаў манаграфіі Ўладзімера Глыбіннага трэба залічыць таксама тое, што, пішучы даволі многа й часта пра Якуба Коласа, не назваў ён ні разу брата Якуба Коласа Міхася, які, таксама як Уладзімер Глыбінны, ад пачатку 50-х гадоў XX стагоддзя жыве ў Амэрыцы. Міхась Міцкевіч у часе нямецкай акупацыі працаваў інспэктарам па навучаньні беларускай мовы ў школах. У сувязі з тым, што ў сталінскія часы такі ўчынак успрымаўся як праява супрацы з акупантамі, пакінуў ён Беларусь і ўцёк у Заходнюю Нямеччыну. Пазьней, падобным чынам як Глыбінны, выехаў зь Германіі й пасяліўся ў ЗША. Менавіта ад яго пачуў я аповед, які, на маю думку, павінен быў знайсціся ў манаграфіі Глыбіннага.

Калі мяне падчас майго знаходжаньня ў Нью-Ёрку запрасіў да сябе ў госьці Алесь Міцкевіч, родны сын сястры Якуба Коласа Міхаліны, дык у яго доме сустрэўся я зь ягоным дзядзькам Міхасём, які да канца жыцця быў адзінокім і жыў разам зь сям'ёю Алеся Міцкевіча.

Міхась Міцкевіч расказаў мне наступную гісторыю:

„Калі ў верасьні 1939 году Мікалаеўшчыну заняла Чырвоная Армія, наша зямля сталася арганічнай часткай БССР. Я доўгі час чакаў прыезду Кастуся (Якуба Коласа) у родную вёску. Аднак ён нічога не пісаў і не прыязджаў. У такой сытуацыі я напісаў ліст да яго. Яго зьмест прыблізна быў такі: «Кастусь, як доўга буду Цябе чакаць? Прыедзь у канцы канцоў у госьці. Калі ня маеш грошай на бэнзін, то я Табе за бэнзін заплачу. Ну, і нарэшце Кастусь прыехаў, а разам зь ім і агент з ворганаў, нейкі Лебедзеў, які не адыходзіў ад Кастуся ні на адзін крок. Калі мы лягалі спаць, дык Лебедзеў запатрабаваў, каб Кастусёвы ложка і яго галовамі датыкаліся да сябе. Адзін на адзін я ня мог нават хвіліну паразмаўляць з Кастусём, бо зараз жа пры нас паяўляўся Лебедзеў. Я, як гэта ў вёс-

¹⁰ Я. Купала, *Табе, правадыр...* [у:] Я. Купала, *Поўны збор твораў*, т. 5, *Вершы. Пераклады 1930–1942*, Мінск 1998, с. 90–91.

цы бывае заўсёды, быў на нагах і карміў жывёлу, і вось раптам у хлёў увайшоў Кастусь. Увайшоўшы, выглянуў з хлява й паглядзеў, ці не прыйшоў за ім Лебедзеў, аднак той яшчэ, відаць, моцна спаў. Вось тады я спытаў: – Скажы, Кастусь, як ты жывеш у шчаслівай Беларусі пад сталінскім сонцам? На гэта Кастусь пагладзіў па хрыбце аднаго з маіх коней і ціха адказаў: – Міхась, дагэтуль толькі я жыў пад сталінскім капытам, а цяпер будзем жыць пад сталінскім капытам разам. Пасля гэтага хутка выйшаў з хлява й пайшоў у бок хаты»”.

У адзін момант, калі я сядзеў за гасьцінным сталом у доміку Алеся Міцкевіча, гаспадар спытаў мяне: – Якая, паводле мяне, розніца паміж словамі *выводзіць* і *праводзіць*? Я яму сказаў, што не зьяўляюся мовазнаўцам, але мне здаецца, што выводзім госьця толькі з хаты, а праводзім прынамсі да брамкі. Калі я ўжо пакідаў гасьцінны дом Алеся Міцкевіча, дык яго жонка Тэрэса амаль што крыкнула: „Жыды на незалежную дзяржаву чакалі дзеве тысячы гадоў, дык мы таксама, як спатрэбіцца, пачакаем”. Усё гэта мела месца ў ліпені 1981 году.

Калі я паляцеў у Амэрыку ў 1987 годзе, дык ізноў запрагнуў спаткацца зь Міхасём Міцкевічам. Даведаўся аднак, што яму ўжо больш за 90 гадоў і ляжыць ён абложна хворы.

На маю думку, Уладзімер Глыбінны павінен быў шукаць сустрэчы зь Міхасём Міцкевічам, каб гэтыя весткі зьмясьціць у сваёй манаграфіі¹¹.

Нягледзячы на пэўныя дробныя недахопы, манаграфія Ўладзімера Глыбіннага зьяўляецца дасканалым помнікам, узьведзеным на магіле беларускага нацыянальнага адраджэньня.

Aleksander Barszczewski

The émigré researcher Uladzimir Hlybinny – debunker of Stalinist crimes

A b s t r a c t

Uladzimir Hlybinny (true name Uladzimir Syadura), a long-term fighter for Belarusian independence was born on 11(24) December 1910 in Minsk. In the mid-1930's he was arrested and sent to Siberia for three years. He co-organised the All-Belarusian Congress in Minsk under German occupation in 1944 and had to flee with the Germans before the Red Army. In 1945, together with others, he formed the Institute of Liberation of the Soviet Union. He is the author of the excellent book *The fate of Belarusian culture under Soviet power*, in which he described in detail how the Soviet regime fought Belarusian culture and language, providing numerous examples of destruction of the most important works of Belarusian literature; however, he omitted some important issues.

¹¹ Гл. таксама іншыя публікацыі пра падыход У. Глыбіннага да праблемаў беларускай мовы, літаратуры й культуры пад саветамі: А. Б а р с з ч э в с к і, *Losy kultury i literatury narodowej w sporze toczonym przez białoruskiego krytyka emigracyjnego U. Hlybinnego z białoruskim literaturoznawstwem radzieckim* [w:] *Dialog w literaturach i językach słowiańskich*, t. 1, Opole 2003, s. 185–191; А. Б а р ш ч э ў с к і, *Разгром беларускага нацыянальнага адраджэньня ў інтэрпрэтацыі эміграцыйнага дасьледчыка Ўладзімера Глыбіннага*, „Acta Albaruthenica” 2009, t. 9, s. 8–15; А. Б а р ш ч э ў с к і, *Лёсы беларусізацыі ў асьвятленьні эміграцыйнага дасьледчыка Ўладзімера Глыбіннага*, „Acta Albaruthenica” 2011, t. 11, s. 8–15.